

Befogadói kompetenciák fejlesztésének lehetséges irányai az iskolai zenei nevelésben

Kedvesné Herczegh Mária

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

kedvesne.h.maria@drhe.hu

Preambulum

Az embernek a zenével való legközvetlenebb kapcsolata az éneklésben és a zenehallgatás tevékenységében nyilvánul meg. Zajos akusztikus hatások szövik át napjainkat, életünk minden pillanatát kíséri a zene. Állandóan jelenlevő háttérkulisszaként ömlik ránk válogatatlanul a közmédiában, bevásárlóközpontokban, multimédiás portálokon, nem igényelve különösebb odafigyelést, érzéketlenné téve hallásunkat a finomabb hangzási árnyalatokra. Antropológiai kutatások igazolják, hogy akusztikus, hallási élményeink hatással vannak a hallószervek működésére épp úgy mint az idegrendszerre. Zajos környezetben a szervezet hamarabb fárad, ingerlékenyebbé válik, megnő a reakcióidő, megváltozik a vérnyomás, a szív rezgésszáma, a légzés szabályozottsága. A zenei ingerekre a szervezet pszichológiai és fizikai reakciókkal válaszol akkor is, ha a muzsikát öntudatlanul érzékeli. Felmérések igazolják azt is, hogy összefüggés található a zajos környezet és az agresszivitás között.

Privát életünk választott idejében is körül vesszük magunkat a gépzene nyújtotta kényelemmel. Megválasztjuk mit, mikor, mennyit hallgatunk, hangulatunk, kedvünk oldására mit fogyasztunk, hogyan relaxálódunk? A mai kor embere a zenével való találkozás bármelyik formájában inkább hallgatóként, „elszenvedőként” van jelen. Keveset énekel, hangszerrel is ritkán vagy egyáltalán nem vesz kézbe, társas zenei élményeik nem számottevők.

Befogadói kompetenciák szerepe a zenei nevelésben

Az iskolai zenei nevelésnek vállalnia kell azt a feladatot, hogy irányt mutat a hangzó zenei folyamatban való tájékozódás lehetőségeihez, megtanítt a zenei hatások közötti differenciálásra, értékválasztásra. Közelebb visz az élethez: felkészíti a tanulókat a zenével való mindennapos kapcsolatra úgy, hogy ezt a kapcsolatot érzelmi fogantatású aktív, tudati tevékenységgé formálja. A kerettanterv a befogadói kompetenciák fejlesztésének fontos szerepét a következőkben fogalmazza meg:

- a befogadói kompetenciák fejlesztése során a zenei élményszerzés (az érzelmi és intellektuális befogadás egyensúlyával) egyre több olyan zenei tapasztalatot adhat, melyek hatására különbségek fogalmazódnak meg az elmélyült zenei befogadás (zenehallgatás) és a háttérzene fogyasztása között;
- csak elmélyült figyelem képes a hallott zene felé irányulni. A befogadói attitűdhez szükséges a figyelem készségének kialakítása és erősítése;

- a zeneművek zenei és zenén kívüli tartalmának megértéséhez szükség van minél több élmény biztosítására. Az élmény nem egyedül az örömszerző funkciót nyújtja, hanem alapját adja a generatív (létrehozó, alkotó) készségek formálódásának;
- adekvát befogadói attitűd segíti az értő befogadást;
- a zenében rejlő zenén kívüli gesztusok, karakterek, érzelmek, hangulatok érzékelése, átélése az elsődleges képesség, a differenciált hallási képességek (ritmus, dallam, hangszínek) és a zenei memória ezt követi. Mindez énekléssel és a generatív képességet fejlesztő rendszeres „anyaghalmozással” lehet eredményes;
- a zenetörténeti, zeneelméleti alapismeretek segíthetik a befogadást. Jól megválasztott tényanyagok megkönnyíthetik a lényeglátást.

A befogadói tevékenység fejlesztő szerepe a zenei nevelésben

A zenei befogadás, (maga a zenehallgatás) a zene „jelenidejűsége” a hallgató számára, bonyolult akaratlagos belső tevékenység. Komplex pszichikai folyamat melyben azonos súllyal jelennek meg az emocionális és kognitív folyamatok. A befogadói attitűd fejlesztő irányultságai a pedagógiai folyamatban:

- *a differenciáltabbá teszi az alkalmazkodást a környezethez*
- jelentősen kibővíti a hangzó akusztikus teret, *érzékenyebbé teszi a hallást a hangszínek irányába*. Manapság a gyerekek nagyon hangos világban élnek. Ez a tény magába foglalja azt a veszélyt, hogy a hangzás finom árnyalataira, a zenei hangzások színességére, gazdagságára kevésbé érzékenyen reagálnak.
- a befogadás tevékenysége a zenei folyamat egyetlen pontján sem állhat meg, követi a zenei folyamatot. Így az emlékezet időtartamára nézve egyaránt *fejleszti a szenzoros, a közép- és hosszútávú emlékezetet*. A zenében rejlő visszatérő dallamot, vagy egyéb zenei elemet csak úgy ismerhetik fel a tanulók, ha emlékeznek rá. A jó memória segít felfedezni a zeneműben rejlő azonosságokat, variálódásokat, visszatéréseket, zenei ismétlődéseket. A zenei emlékezet kölcsönhatásban van *az általános emlékezettel*, így az is fejlődik a tevékenység közben.
- A zenével való bármelyik tevékenységben hosszabb-rövidebb művek vagy műrészletek is szerepelnek, s ezek zenei egészet alkotnak. A nagy egész felbontható kisebb egészekre, részletekre, s ezek a részletek önálló zenei egységként viselkednek. A zenei egységet zenei jellemzőik alapján dallami – ritmikai – formai – harmóniai - együtthangzási szempontból követhetővé teszi, zenei ismereteik és készségeik alapján. *Az analízáló képességek segítik a zenei elemek összetartozásának, egymást kiegészítő vagy egymástól eltérő struktúrát alkotó viszonyának értelmezését, a zenei tagolásokat, formahatárokat, népdal sorszerkezeteket, a periódusokat, a zenei formák követésében*. Így teremtve meg a továbblépést a nagyobb formák és zeneművek tudatos követésére a magasabb osztályokban.
- A zenekövető befogadás *fejleszti a gondolkodást*. A tevékenység során keletkező észlelési folyamatok, (a meglévő zenei képzetek mozgósításával) összehasonlító, kiegészítő, általánosító, elvonatkoztatott műveletek, a zenei összefüggések feltárása, fejlesztő kölcsönhatásban van az általános gondolkodási tevékenységgel is.

- *Fejlődik a koncentráció képessége, a figyelem intenzitása, időtartama, mélysége.*
A zenei befogadó magatartás arra szeretné megtanítani a követőt, hogy felfüggeszse éppen aktuális tevékenységét és akaratlagosan kapcsoljon ki minden más gondolatot, összpontosítva, irányítva figyelmét az elhangzó zenére.
- Ha sok zenét adunk ugyanabból a stílusból, akkor biztosabban mozognak benne, felismerik jellemző vonásaikat, *stílusérzékenységet mutatnak* számukra ismeretlen zeneművekben is. Ez a fajta érzékenység hatással van a népművészet, a gyermekfolklór, a képzőművészeti és irodalmi alkotások stíluskorszakainak megkülönböztetésére is, hiszen minden művészeti ág stílusainak kialakulása függött a mindenkori társadalmi viszonyoktól, az akkor élő emberek lehetőségeitől, elvárásaitól, gazdasági helyzetétől.
- Jelentős az iskolai zenehallgatás anyagában azon műzenei alkotások száma, amelyek keletkezését más egyéb művészeti ágban megjelenő műalkotások ihlettek vagy más művészeti ággal vannak összefonódva. A zenehallgatás során lehetővé válik *a műveltségi háttér, a kultúrtörténeti értékek megismerése* a tanulók megismerkednek a hagyomány, az irodalom, népművészet, közösségi zenei megnyilatkozások értékeinek gazdagságával, a társművészetekkel, történelmi korokkal, egyetemes művészeti alkotások által hordozott esztétikai és morális tartalmakkal.

Megközelítési utak a zenei befogadáshoz

Sokféle megközelítési módja lehet a zenei részletek, zeneművek feltárásának. Bármelyik módszerét is tűzzük ki céljául a zenei befogadásnak, a gyermek mindig másképp kerüljön ki a folyamatból, mint amikor bement. Hozzon ki minél több pozitív, hasznosítható gondolatot, élményt, logikailag egymásra épülő készségeket, ismereteket.

Hogyan tanítsunk? Ének-zeneoktatásunk megfelel a kerettantervben megfogalmazott új elvárásoknak, kompetenciáknak? Mitől válik örömforrássá a zenei befogadás? merül fel sokszor a kérdés.

A zenei befogadás a megértésen alapul. A zenének minél több rétege tárul fel, annál jobban feltöltődik emocionális tartalommal. Minél több réteget tárjuk fel a zenei befogadás területeinek, annál inkább közelebb kerülünk a megismeréséhez. Szeretni pedig azt tudjuk, amit ismerünk. Mindez az átgondolt, felkészült tanári tevékenység mellett a gyermek bevonásával, szabad választásával válhat tervezhetővé, élményszerűvé.

A zenei megértéshez, befogadáshoz vezető lépcsőfokok a pedagógia számára ismertek. A leggyakrabban alkalmazott „feldolgozási, megközelítési modellek”, életkori és képességbeli különbségek figyelembevétele mellett a következők:

- Élményszerűséget biztosító zenekövetés
- Zenei ismeretszerzést, képesség- és készségfejlesztést szolgáló feldolgozás
- Élőzenei szemléltetés
- Zeneirodalmi óra

A fenti formákból a dolgozatban az első két feldolgozási típusra készül javasolt iránymutatás, figyelembe véve a digitális korszerű szemléltetés zenei befogadást segítő (és nem elterelő vagy megosztó) lehetőségeit és kihasználva az integráltan

megjelenő művészeti és tudományos területeknek bekapcsolását az alapfokú oktatásba. Hiszen legalább négy évig egymás mellett kötelező tárgyként vannak jelen az anyanyelv – környezet – vizualitás – mozgás - zene tantárgyak az alapfokú oktatásban. Ebben az időszakban a szaktanár is ritka. Ezért kínál lehetőséget az integrációra a tanító személye, aki kapcsolni tudja a zenéhez a verset, festményt, mesét, mozgást, természetismeretet, nép- és szokáshagyományt, lehetőséget teremtve az integratív szemléletű esztétikai programok, élmények felkínálásának.

Egy lehetséges tanítási modell

Álljon itt egy lehetséges folyamat a népzene világának megközelítéséhez, feltárásához, az infokommunikációs lehetőségek felhasználásával, egy megismerésre szánt népdal megértéséhez és annak műzenében való megjelenéséhez:

- *Honnan ismerünk?* a népdal fellelhető helyének bemutatása: honnan, melyik tájegységről, melyik megyéből, melyik településről ismertük meg: térkép, táj-termesztet bemutatás, életképek, néprajzi értékek (viseletek, építészet, díszítőművészet, szokáshagyomány) bemutatásával;
- *Ki volt a közvetítő a megismerésben?*
 - o - Az adatközlő, nótafa szerepéről: Ki volt az adatközlő, a nótafa? Milyen adatokat ismerünk róla? Hogyan élt, mikor élt? Mivel foglalkozott? Milyen az életútja? Kit nevezünk adatközlőnek? Más műfajok híres adatközlői (pl: Grimm testvérek, mesemondók, balladamonddók, stb..);
 - o – A népdalgyűjtő szerepéről: Ki volt a gyűjtő? Milyen adatok ismertek róla? Mikor élt? Mivel foglalkozott? Mit tudunk életútjáról, életének meghatározó állomásairól? Mit adott az utókornak?
 - o Ki volt a lejegyző? Hogyan történhetett a lejegyzés? Milyen a kottairás? Hogyan történt a hangrögzítés? Milyenek az írásjelek?
 - o Hogyan történhetett a népdalgyűjtés? új fogalmak megismerése: népdalgyűjtés módja, népdalgyűjtő, fonográf, lejegyzés, hangzó felvétel készítéséről. Összehasonlítás a mai lehetőségekkel.
- *Had' lássalak, had' halljalak!* a megismerésre választott népdal hangzó forrásainak feltérképezése, hagyományos felvételek megismerése, a különböző felvételek összehasonlítása. Kik énekelhették, mikor énekeltek, kiknek énekelhették, hogyan énekeltek? Megállapítások születhetnek a hallottak értékelésére, a kottakép összehasonlítására az elhangzottakkal. Új fogalmak: variáns, változat, dallamcsalád, dallamtípus, stb...
- *Milyen is vagy?* A megismerésre szánt népdal analízise, szintézise.
 - o *Szövegértelmezés:* szinonimák, régies szavak, kifejezések, tájnyelvi sajátosságok, gondolati tartalmak, érzelmi asszociációk, irodalmi, társművészeti párhuzamok stb... Önálló kutatási célok megadásával különböző munkaformákban is kerülhet feldolgozásra.
 - o *Zenei sajátosságok feltárása:* formai szakaszhatárok, szerkezeti sajátosságok, azonosságok, hasonlóságok, párhuzamok, visszatérések, hangnemi meghatározottságok, ritmikai jellemzők, stiláris sajátosságok megkeresése. Mindezek feltárása alkalmazkodik a tanulók ismereteikhez, életkori sajátosságaikhoz, képzettségük szintjéhez, elvárásaihoz.

- *A népdal további életútja a műzenébe*: a lehetséges és megismerhető feldolgozások bemutatása. Várható alternatívák:
 - o a megismert népdal vokális előadásban, hangszerkísérettel
 - o a megismert népdal instrumentális előadásban
 - o a megismert népdal énekkari feldolgozásban
 - o a megismert népdal hangszeres kamarazenében
 - o a megismert népdal színpadi feldolgozásban
 - o a megismert népdal zenekari feldolgozásban

Mindegyik választható út további lehetőségek felé nyithat: a zeneszerző, a választott műfaj, a zenei kifejezőeszközök, a kompozíció megismerésére, újabb és újabb megközelítési irányt szabhat a befogadói kompetenciák elmélyítésére. A művek feldolgozásához kutatómunka, anyaggyűjtés is társulhat, adatkeresés a művek keletkezéséről, elemzéséről, előadásáról, a darab létezmódjáról, a meghallgatott zenék élményeinek kiegészítéséhez. Mind a tanulók, mind a tanár segítségére lehet a könyvtár, az olvasmányok, egyéni érdeklődési irányultságok, zenei film, video és koncertélmények, digitális elérhetőségek.

Összegzés

A követő zenei befogadás elsajátítására csak akkor van esélyünk, ha hisszük, hogy rendszeres, folyamatosan felépített tevékenységgel a nevelés képes lehet a zenei befogadás iránti érzékenység megalapozására, a környezeti zajártalmak elkerülésére, az esztétikai igényesség kialakítására. Figyelmet megragadó tevékenységi formák megválasztásával képessé teheti a tanulókat a zene passzív elviselése helyett az aktív befogadásra, a cselekvő részvételre.

Az iskolai zenei nevelés akkor tölti be igazán szerepét, ha magába foglalja a zenehallgatást mint befogadást, zeneértést, az éneklést és zenei írás-olvasást mint reprodukálást és az improvizációt mint alkotást. Bármelyik rész elmarad, megsínyli a művészi nevelés egésze. Nem kétséges, hogy elsősorban az éneklésnek, mint reprodukív tevékenységnek kell a középpontban állni, de a helyes arányok megválasztásával lehetőséget kell biztosítani a többi tevékenységi területnek is. Jelen tanulmányunk a zenei tevékenységi körökből a zenei befogadásra irányította a figyelmet.